

Csontos Ilona

Életet lehelünk a temetőbe

Egyszer olvastam egy könyvet,¹ aminek a főszereplői egy, a munkavégzés alól felmentett filozófiatanár, professor Bove és egy beilleszkedési és tanulási zavarokkal küzdő, kihágásai miatt közmunkára ítélt tanuló, Teo. Kettejük kapcsolata a helyi parkban kezdődik, itt találkoznak össze, itt elegyednek beszédbe. Kapcsolatuk fokozatosan mélyül, a tanár beszélgetéseken, eszmecseréken, vitákon keresztül vezeti el Teót ahhoz, hogy a fiú megbékéljen önmagával, ráébredjen a tanulással elérhető fejlődési folyamatok értékére, a tudás és a megismerés szeretetére. Az ehhez vezető út egyik fontos epizódja egy rendhagyó tanóra, ami az emberi élet értékéről szól. Ehhez Bove tanár úr a helyi temetőbe viszi Teót, aki lesokkolódva áll a tanár helyszínválasztása előtt. Bove tanár úr éppen aktuális hegyi beszédében a sírfeliratozás szabályrendszerének fonákosságát mutatja be. Kiemeli, hogy általában a sírfeliratokon maximum három adatot láthatunk: az elhunyt nevét, valamint születésének és elhalálozásának az évszámait. És a két évszám között egy kötőjelet. A kötőjellel kapcsolatban jegyzi meg, hogy tulajdonképpen az a nyúlfarknyi vonal az élet sava-borsa, azon az egyenesen történik minden. Majd találomra választ pár síremléket, felolvassa a rajta látható, számára természetesen ismeretlenül csengő neveket és szabadjára engedi a fantáziáját: a nevekhez sztorikat, életutakat, karriereket gyárt, így próbálja meg a semmitmondó évszámokat tartalmas sírfelirattá varázsolni, ami méltóbb összefoglalója lehetne a szóban forgó emberi életnek.

Ez a részlet kapcsolta fel a fejemben az ötletkörtét: milyen jó lenne valahogy tudatosan beépíteni a temetőlátogatást egy-egy történelemórába és keresztezni valamilyen csoportosan elvégzendő feladattal!

A helyszínválasztásnak több előnye van, mint hátránya: a temető az év minden szakában, a tanórai időszavokban biztosan nyitva van, látogatása ingyenes, legtöbb esetben nincs zavaró tömeg, az alkotást elősegíti az alapvető csend. A temetőlátogatást szinte történelmi témától függetlenül bármikor be lehet iktatni, akár az év tematikus periódusaiban is (halottak napja, nemzeti ünnepek, emléknapiak, karácsony, húsvét, helyi hősök/hírességekre való emlékezés, stb.) és változatos feladatokat lehet ráépíteni, fókuszban az előre kiválasztott forrásokkal, nem utolsósorban pedig megdolgoztatva kicsit az érzelmi intelligenciát és annak fejlesztését.

Hátrányként tulajdonképpen „csak” magát a temetőt mint helyszínt tudnám említeni: általában kicsit borzongunk tőle, alapvetően valószínűleg negatív emlékeket és érzelmeket kapcsolunk hozzá: sírást, fájdalmat, szeretteink elvesztését, gyászt. De némi átkeretezéssel és a helyszín tudatos használatával talán azt is elérhetjük, hogy a temetőn keresztül akár saját halottjainkkal is rendszeresebb kapcsolatot alakítsunk ki az évi egy alkalomnál többszöri, más apropójú temetőlátogatásokon keresztül. Ez ugyan nem feltétlenül volt célja annak a tanórának, amit végül ebben a cikkben bemutatok, de elgondolkozni talán el lehet rajta.

---

¹ Enrico Galiano: *Una vita non basta*

Forrás: Nagy Fanni archívuma

A temető, a halottak, a források kiválasztása és a feladat

Iskolánk, a Budapest School JPP az óra szempontjából szerencsés helyzetben van: a budapesti II. János Pál Pápa térről nagyjából 10 perc sétával elérhető a Fiumei Úti Sírkert, ahol a magyar történelmet számos aspektusból meghatározó módon alakító személyek hosszú sora alussza már örök álmát, ezért nekem épp a bőség zavara okozott nehézséget a kiválasztáskor. Végül egy kicsit az öncélúság csapdájába tudatosan esve olyan személyeket választottam, akiknek az életútja engem személyesen érdekel, szeretek róluk olvasni, izgalmasnak találok a személyiségüket, valamilyen módon kapcsolódni tudok hozzájuk. Az öncélú kiválasztás szerintem akkor lehet vezérelv, ha híres halottakban valóban bővelkedik a temető. Kisebb dimenziójú temetőknél a helyi halottakra helyezném a fókuszot, hiszen minden településen van temető és általában minden településnek vannak híres halottai. Amennyiben azonban nem rendelkezik ilyen személyekkel egy temető, akkor érdemes lehet a helyi közösség szempontjából, lokálisan meghatározó halottakat kiválasztani. Ha ezzel sem járunk sikerrel, akkor azt gondolom, bátran lehet alkalmazni a bevezetőben leírt módszert Bove tanár úrtól! Persze izgalmas lehet egy kis kutatómunkát is végezni, egy-egy halottal kapcsolatban a helyi levéltárak/múzeumok segítségével akár, bár ez már egy komplexebb projekt. Akármelyik opciót is ültessük a gyakorlatba, a kiválasztásnál arra mindenképp figyeljünk (leginkább akkor, ha nem híres alak a választottunk), hogy a nevének egyik része se adhasson okot izléstelen viccelődésre (remélhetőleg ez nem történne meg, de jobb elkerülni az ilyen helyzeteket a tudatos kiválasztással).

Az én választásom végül a következő kiemelkedő történelmi személyiségekre esett: *Dr. Hugonnai Vilma* (az első magyar orvosnő), *Laborfalvi Róza* (színésznő, Jókai Mór híres-hírhedt

felesége), *Rotschild Klára* (divattervező), *Gerbeaud Emil* (cukrász), *Zwack Péter* (az „Unicum-gyár” örököse, „megmentője” és továbbvivője).

A személyek kiválasztása után következett a források kiválasztása, ehhez alapvetően az *Arcanum* digitális adattárát, illetve a *Google* csodálatosan sokszínű világát használtam. A források kiválasztásánál két alapvetésem volt: fontos korabeli és nem korabeli forrásokat egyaránt beépíteni (korabeli és későbbi cikkek, más aspektusú megközelítések és sajtóorgánumok, pl. *Forbes*, internetes portálok, interjúk, tanulmányok). Ennek célja, hogy a gyerekek lássák, annak az élettörténete, akivel foglalkoznak, mind a mai napig nagy hatással bír, mind a mai napig tárgya lehet a közbeszédnek, foglalkoztathat embereket. A másik alapvetésem pedig az volt, hogy a források ne csak a jól ismert sztenderdek domborítsák ki az adott figurával kapcsolatban, hanem kevésbé hangsúlyozott, kevésbé ismert részletek is kiderüljenek belőle. Ez azt segíti elő, hogy megfoghatóbb legyen az emberi oldal, közelebb tudják magukhoz hozni őt a gyerekek. Az írásos forrásokhoz választottam mindegyik személyről egy képet is, hogy segítse a képzelet munkáját.

Miután ezekkel megvoltam, összeraktam a temetői küldetést. Ennek a részletes leírása, a konkrét feladatlap megtalálható csatolmányként a cikkben. Röviden: a küldetés két feladatból áll. Az első feladat egy újragondolt sírfelirat készítése a halottnak, ami röviden, de kifejezi valahogy a halott lételemét, életútját. Ebben a feladatban úgy gondolom, lehet alkalmazni a könnyed, de nem sértő fekete humort. Segítségként a gyerekeknek Romhányi József *Sírfeliratok* c. gyűjteményét adtam oda. Ezek bár állatokról szólnak, viccesen, ötletesen, könnyed hangnemben emlékeznek meg az elhunyt állatról. Ez példát adhat a saját halottjuknak írandó sírfelirat hangulatának, hosszúságának megírására. A második feladat egy rövid promóvideó elkészítése volt, melynek lényege abban állt, hogy úgy dolgozzák fel a híres halott élettörténetét, hogy az reklámértékű legyen a temető számára, felkorbácsolja a kedvet a temetőlátogatásra.

Mindkét feladatban közös elem, hogy a kiosztott forrásokból kell kinyerniük az információkat és ezek alapján kell dolgozniuk. A feladatoknál természetesen fontos kijelölni az értékelési szempontokat, ezek segítik az alkotás folyamatát, a hangsúlyokat.

Forrás: Nagy Fanni archívuma

A kiválasztott korosztály, az óra célja, „előkritériumok”

A bemutatott óravázlatot a középiskolai első évfolyamra, a gólyákra terveztem. Az óra célja alapvetően a forrásolvasás, értelmezés és feldolgozás gyakoroltatása, kicsit kreatívabb formában, valamint az, hogy megszokják a forrásokkal való munkát. További célja még az órának, hogy történelmi forrásként tudják kezelni a „teret” is, ebben az esetben magát a temetőt. Ahhoz, hogy a fent leírt két feladatot sikeresen tudják abszolválni a csapatok a megadott értékelési szempontok mentén, szükségesnek tartom azt, hogy a megelőző órákon bemutassuk a források és a forráselemzés világát. Fontos tudniuk, hogy mit értünk egyáltalán forrás alatt, milyen szempontokból lehet forrásokat elemezni, milyen kategóriái és műfajai vannak a forrásoknak, mire kell vigyázni egy-egy forrástípusnál, röviden tehát meg kell alapoznunk a forráselemzés módszertanát. Fontos, hogy ezeket gyakoroltassuk is: ha interaktív előadásban mutattuk be a források és forráskritika világát, akkor adjunk lehetőséget nekik a csoportos gyakorlásra (csoportban könnyebben szednek ki információt, könnyebben fogalmaznak meg következtetéseket) a rögzítés-megállapítás technikájával különböző forrásokon keresztül. Fontos tisztázni a korszakolást, kronológiát is, mind az egyetemes, mind a magyar történelem, illetve ezeknek átfedése szempontjából és ebből kiindulva aláhúzni a tér-és időbeli elhelyezését a különböző jelenségeknek. Ezek történhetnek plénumban, csoportmunkában, előhívva az általános iskolás emlékeiket, tudásukat, de fontos utána közösen tisztázni és felépíteni a történelmi idővonalat mint mindenkori hivatkozási alapot. Ha ezeket megcsináltuk és látjuk, hogy a gyerekek képesek az alapszintű forráselemzésre (ami ebben a fázisban leginkább még az információkinyerésre fókuszál), akkor kijelölhetjük a temetőbe kihelyezett óra időpontját.

A bejelentés és az előkészületek

A két feladat által megkívánt alkotói időt 60 percre saccoltam. Az oda- és visszajutás 10-10 percével együtt, kicsit felkerekítve, kb. 90 perces foglalkozásról van szó, ezért azt az alkalmat jelöltem ki rá a héten, amikor duplaórám van a csoporttal. Ha nincs duplaórás sávunk, akkor

mindenképp egyeztessünk, cseréljünk órát kollégáinkkal, mert 60 perc, plusz a temetőbe való ki- és visszajutás biztosan időigényesebb lesz. Az előkészületekhez tartozik a küldetésborítékok összeállítása: a borítékok tartalmát a kiválasztott források és a feladatléírás adja, de nagyobb temető esetében jó, ha térképet is adunk, amin besatírozzuk a keresett személy sírhelyét. Annyi személyt válasszunk, ahány csapatot szeretnénk alakítani a csoportból. Én a 21 fős csoportot 5 db 4 fős csapatra szerettem volna osztani, ez a valóságban az aznapi hiányzók miatt 3 db 4 fős és 2 db 3 fős csapattá módosult. Ha ezekkel az előkészületekkel megvagyunk, jöhet a bejelentés. A bejelentésnél már készülhetünk arra, hogy lesz némi rácsodálkozás, „*A temetőbe, ez komoly!?*” jellegű felkiáltás, ezeket mindenképp reagáljuk le. Mondjuk el, hogy a temetők történelmi szempontból (is) fontos emlékhelyek, és forráselemzési feladatokat fognak végezni csoportokban. Ennél többet ezen a ponton nem kell mondanunk.

A temetőlátogatás – menetrend és instrukciók

A szervezés után indulhat a program! Az én esetemben a temetőbe való séta folyamán elő-elő fordult, hogy a gyerekek viccelődtek egymással, hogy ki milyen gyakran jár temetőbe, mennyire lehetne belőle közösségi teret szervezni, mennyire része úgy *an bloc* az életüknek a temetőbe járás. Én ezeket steril visszakérdezésekkel reagáltam le, elmondtam a saját tapasztalataimat a külföldi utazásaimról: Milánó grandiózus temetőjét, ahol a városlakók napról napra, amíg jó idő van, megtöltik a teret, mert kikapcsolódásra is használják a temető kertjét. Ezekből a példákból megéri feltankolni, és majd a közös értékelésnél visszatérni rá. Ha megérkeztünk a temetőbe, keressünk egy olyan helyet, ahol a küldetést fel tudjuk vezetni pár szóval, röviden, úgy, hogy nem zavarunk senkit – ha éppen többen lennének. Hívjuk fel a figyelmet arra, hogy sírkövekre ne üljenek le, olvassák el azt, ami az akár ülőalkalmatosságnak tűnő emlékműveken, alkotásokon áll, és ha beigazolódik, hogy emlékhely, akkor válasszanak más helyet megpihenni. Én a felvezetőmben Bove professzor példáját követtem, valamint elmondtam azt is, amit már korábban is: bár a temető a holtak terepe, mégis tele van élettel. És az órán épp ezt fogják meg tapasztalni a források és a feladatok segítségével. Ezek után csapatokra osztottam a csoportot a jól ismert 1-2-3-4-5-ös számolással és azok kerültek egy csapatba, akikre a kiosztásnál ugyanaz a szám jutott. Odaadtam a borítékokat, majd útnak engedtem őket. Előtte természetesen egyeztettük óráinkat és kijelöltük a visszaérkezés határidejét, ami egyben a feladatvégzés végét is jelentette.

Forrás: Brutovszky Gabriella archívuma

A beérkezett produktumok

A csapatok egytől-egyig időben visszaérkeztek. Miközben alkottak, nem zavartam őket, nem mentem oda egy csapathoz sem, szabadon hagytam őket a feladatvégzési folyamatban. Az idő letelte után együtt mentünk vissza a suliba. Hagytam még nekik időt az esetlegesen szükséges videóvágáshoz, és arra kértem őket, hogy legkésőbb hét végéig töltsék fel a produktumaikat a Classroom-ba, a kiírt feladathoz. Jeleztem azt is, hogy a feltöltést követő egy héten belül megkapják a csapatonkénti értékelést.

A beérkezett produktumok legnagyobb része a maga szintjén zseniális, kreatív, a forrásokat értően felhasználó, de az információk között szűrést is alkalmazó tartalom lett. A feladat egyik legnagyobb kihívása az, hogy minden csapattagnak szerepelnie kellett a promóvideóban, aminek a hosszúsága el kellett, hogy érje a 2-3 percet, tehát mindenképpen hosszabb időintervallumot kellett megtölteniük tartalommal. Utólag jó húzásnak gondolom, hogy a

videónak, azon túl, hogy bírjon reklámértékkel, nem adtam műfaji meghatározást, mert a gyerekek így tudtak a halottjaikhoz szabadon, kreatívan nyúlni.

Hugonnai Vilma életművére például *flashback*-szerűen emlékezett vissza az egyik csapat. A források alapján megjelenítették azt, hogy hogyan képzelik el Hugonnai Vilma rendeléseit, ki milyen problémával érkezik hozzá, milyen tanácsokat adhatott a doktornő. Bátran színészkedtek, a temetéséből is eljátszottak egy fázist, ami keretet adott a később eljátszott orvosi epizódoknak. És mindezt sikerült úgy, hogy nem lépték át a jóízű határát, tiszteletben tartották a halottat, mégis bátran nyúltak hozzá.

Laborfalvi Róza megjelenítése is kreatív munka eredménye lett: a temetőben grasszáló riporter azon sajnálkozik, hogy a művésznő már nem él, majd, mintha a halott meghallotta volna a riporter vágyát, a színésznő hirtelen feltámad, és kezdődhet az interjú, melynek alapját a forrásokban szereplő információk adják. Ügyesen játszottak a gyerekek azzal, hogy a modern kori riporter kérdéseire a 19. századi színésznő csodálatos arcjátékkal csodálkozik rá, például nehezen értelmezi az interjút mint műfajt, amit a riporter aztán kedvesen elmagyaráz neki.

A sírfeliratok elkészítésénél a gyerekek nehezebben léptek el a sztenderd megfogalmazásoktól, de azért itt is voltak, akik megpróbáltak új hangulatot adni a halottak életútjának. Laborfalvi Róza esetében a sírfelirat így szólt: „*A bábok hallgatnak, a taps örök.*”, Rotschild Klára esetében pedig így: „*Klári már nem mér, nem szab, csak az angyaloknak ad divatlapot.*” A klasszikusabb vonalak közül Gerbeaud Emil sírfelirata a gyerekek tolmácsolásában ez lenne: „*Itt nyugszik Gerbeaud Emil, a csokoládégyártás megalapozója és a bonbon mestere*”, Hugonnai Vilmáé így: „*Az első magyar orvosnő, ki tudással és hittel gyógyított. Példája örökké él, mert utat mutatott a jövőnek.*”, Zwack Péteré pedig így: „*Itt nyugszik Zwack Péter, az Unicum tulajdonosa, kétdiplomás családapa.*” Természetesen hangnemtől eltérően az összesben fellelhetőek a forrásokból kinyert információk. Ebben a feladatban azt is érdekesnek gondolom, hogy a gyerekek végül mely információkat használják fel a forrásokból, hova helyezik a hangsúlyt. Ez tükrözhet az ő értékrendjükre is, jó alapot biztosíthat a következő órákhoz, beszélgetésekhez. Alapvetően tehát elmondható, hogy a gyerekek ügyesen támaszkodtak erre a segítségre, betartották a játékszabályokat és sok esetben kreatívan, nem a megúszás politikáját követve teljesítették a küldetéseket. A legnagyobb különbséget a csoportdinamika jelentette a csapatok között, ami volt, ahol nagyon jól működött és volt, ahol sokkal kevésbé. Bármelyik is teljesüljön a kettő közül, fontos rá visszajelezni, hiszen ez segíthet a jövőben még fejlesztendő területek kijelölésén akár egyéni, akár csoportos szinteken.

Forrás: Brutovszky Gabriella archívuma

Értékelés

Az a tapasztalatom, hogy a gyerekek alapvetően kíváncsiak egymás munkáira, ezért érdemes teret és időt biztosítani a produktumok közös megnézésére, megvitatására. Fontos, hogy azokat a munkákat, amik nem érték el a minőségi nívószintet (például a rosszul működő csoportdinamika miatt), ne használjuk fel és ne tegyük publikussá negatív példa gyanánt. Mivel a küldetés két feladatból állt, a videóban rosszabbul teljesítő csapat munkáját is be lehet kapcsolni a közös értékelésbe a sírfeliratnak hála, ami viszont kifejezetten jól sikerült (Rothschild Kláráé volt az övék). Az értékelést el lehet kezdeni úgy, hogy felírjuk a táblára a kiválasztott halottak nevét, majd felolvassuk az elkészült sírfeliratokat, és a gyerekeknek kell kitalálni, hogy vajon melyik híres halotthoz tartoznak. Ezek után megszólaltathatjuk a csapatot, hogy milyen logika mentén alkották meg a sírfeliratot, miért éppen azokat az információkat emelték ki a forrásokból, amiket. Ha ezeket végigbeszéltük, megkérdezzük a videós feladatot sikerrel abszolváló csapatokat, hogy levetíthetjük-e nyilvánosan a videót. Ha igen, akkor megtesszük, majd közösen, szempontok mentén (pl. az értékelési szempontokat segítségül hívva) visszajelzést adhatnak egymásnak a diákok. Fontos, hogy a visszajelzésnél fektessük le, hogy pl. emeljenek ki két dolgot, ami nagyon tetszett és egy olyat, amin változtatnának, amin szerintük még megérné fejleszteni. És ezt természetesen stílusosan fogalmazzák meg. Így remélhetőleg pozitív légkörben telik az értékelő óra hangulata.

Mindezek után, ennél a témánál fontosnak tartom a temető mint helyszín okozta zavar/feszültség feloldását is. Ezért az értékelő óra utolsó részében kérdezzünk rá arra, hogy milyen tapasztalat/érzés volt nekik a temetőben való lét és feladatvégzés. Ha változtak munka közben az érzéseik, akkor hogyan változtak. Ezeket bátran és bőbeszédűen fogják bemondani, érdemes az összes bejövő kommentet kihangosítani.

Tanári lezárásként, pedig nyugodtan említsük olyan példákat, amikből az domborodik ki, hogy más történelmi korokban/más országokban máshogy viszonyulnak/viszonyulhatnak az emberek a temetőhöz és így a halál témájához. Én példának hoztam J. K. Rowling Harry Potterét, melyben több karakter elnevezéséhez az író edinburghi temetőseit adta inspirációt (https://vilagegyetemista.blog.hu/2021/04/15/varazsvilag_edinburghban), de említést tettem a viktoriánus korszak temetői piknikezéseiről, mint egykor (és sok helyen még ma is) létező rutinról (<https://caasbrey.com/obscure-and-mysterious-victoriana/a-day-with-the-dead-19th-century-graveyard-picnicking/>), de példának hoztam azt a szintén edinburghi kávézót, aminek központi eleme a temető, temetés, síremlékek (https://www.tripadvisor.com/Restaurant_Review-g186525-d26223888-Reviews-Red_Cockerel_Cafe-Edinburgh_Scotland.html), a bátrabb/kreatívabb sírfeliratok kapcsán pedig megmutattam Leopoldi Fregoli, 19-20. századi, egykor Budapesten is sokat vendégszereplő átváltozóművész síremlékét (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Leopoldo_Fregoli_grave.jpg) és a rajta szereplő sírfeliratot: „*Élete utolsó nagy átváltozását itt hajtotta végre*”. És természetesen kibontottam az átváltozóművész foglalkozása és a sírfelirat közötti viszonyt, illetve a magyar fregoli, mint ruhaszárító kötelet jelentő szó, eredetére is magyarázatot kaptak a diákok.

Forrás: Nagy Fanni archívuma

Summa summarum

Summa summarum bár ennek a kihelyezett órának az elsődleges célja a forráshasználat gyakoroltatása volt, azt gondolom, azt a kevésbé evidens (és az elején még számomra is rejtve maradt) célt is jól szolgálta, hogy halál és ember kapcsolata a temetőn keresztül a kezdeti viszolygás után kicsit közelebb, természetesebb mederbe kerüljön a gyerekek szemében, és bátran használják az általában rezignált hullámokat árasztó teret inspirációs forrásul, hagyják szabadon, és akár több síkon mozgatva a saját emlékezésüket, fantáziájukat.

Engem pedig az óra, illetve a beadott munkák megerősítettek abban, hogy a temető kreatív terep lehet különböző történelmi témák/gyakorlatok feldolgozásában, és biztos vagyok abban, hogy akár minden évben, különböző célokkal és fókusszal, fogok még ide kihelyezett órát tervezni.

Segédanyagok:

Feladatlap
Romhányi József: Sírfeliratok
Források